

27. Forsten, G. (1884). *The Struggle for Baltic Sea Supremacy in the 15th and 16th Centuries*. Saint Petersburg. [In Russian].
28. Chukhlib, T. (2009). Mazepa's Ukraine between the Russian and Swedish Crowns: a Protection Choice Dilemma. *Ukrainian Historical Journal*, 2, 16–39. [In Ukrainian].
29. Chukhlib, T. (2011). Cossacks of the Right-Bank Ukraine in the Foreign Affairs during the Northern War in 1700–1721. *Ukrainian Historical Journal*, 1, 4–33. [In Ukrainian].
30. Chukhlib, T. (2007). *Ukrainian Hetmanat: the Problem of International Recognition*. Kyiv: Our Time. [In Ukrainian].
31. Shaskol'skij, I. (1994). *Russian Sea-Borne Trade in Baltic in the 17th Century*. Saint Petersburg [In Russian].
32. *En Rejse til Rusland under Tsar Peter, Dagbogsoptegnelser af viceadmiral Just Juel, Dansk Gesandt i Rusland, 1709–1711. Med illustrationer og oplysende anmærkninger ved Gerhard L. Grove*. (1893). København: Gyldendal.
33. Bagger, H. (1993). The Role of the Baltic in Russian Foreign Policy, 1721–1773. In H. Ragsdale & V. Ponomarev (Eds.), *Imperial Russian Foreign Policy*. Washington and New York: Wilson Center and Cambridge University Presses. Pp.36–72.
34. Bohlen, A. (1966). Changes in Russian Diplomacy under Peter the Great. *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, 7(3), 341–358.
35. Bushkovitch, P. (2001). *Peter the Great: the Struggle for Power 1671–1725*. Cambridge: Cambridge University Press.
36. Danielsen, J. (1975). *Just Juels rejse til Moskva 1709–11*. København: [s.n.].
37. Frost, R. (2000). *The Northern Wars: War, State and Society in Northeastern Europe 1558–1721*. Harlow, Essex: Longman.
38. Hassø, A. & Kroman, E. (1973). *Danish Department of Foreign Affairs until 1770*. Copenhagen: Rigsarkivet.
39. Jensen, B. (1968). Dansk-russiske relationer 1697–1709. *Historie*, 8, 397–465.
40. Kjølens, K. (1991). *Det Diplomatiske Fag. Den danske Udenrigstjenestes Forvaltning 1700–1770. Organisation. Institutioner. Embeder og personale. Drift*. Odense: Universitetsforlag.
41. Marquard, E. (1952). *Danske Gesandter og Gesandtskabspersonale indtil 1914*. København: Munksgaard.
42. Møller, P. (1993). Hvordan russerne er: et stykke dansk mentalitets historie. In S. Christensen & H. Gottlieb, *Danmark og Rusland i 500 år*. København: Rigsarkivet. Pp. 104–131.
43. Møller, P. (1997). The Russians as seen by Three Danish Travellers in the First Half of the Eighteenth Century: Juel, Æreboe, von Haven. *Culture & history*, 14, 48–66.
44. Poe, M. (1995). *Foreign Descriptions of Muscovy, an Analytic Bibliography of Primary and Secondary sources*. Columbus, Ohio: Slavica.
45. Lieven, D. (2006). *The Cambridge History of Russia: Imperial Russia, 1689–1917*. Cambridge: Cambridge University Press
46. Kouri, E. (2016). *The Cambridge History of Scandinavia, 1520–1870*. Cambridge: Cambridge University Press.

Надійшла до редколегії 06.06.19

I. Papa, PhD student
Ukrainian Catholic University, Lviv, Ukraine

"DIPLOMATIC FRONT" DURING THE GREAT NORTHERN WAR: DIPLOMATIC MISSION OF JUST JUEL TO PETER I (1709–1711)

The long and active competition among some European states for the political and economic domination in the Baltic region led to the Great Northern War, a large-scale and long-lasting military conflict that significantly influenced international relations. The course of this war was saturated not only with big battles and massive military campaigns but also a "diplomatic front," in which the rulers, with the help of diplomats, tried to win this war with more benefits to their states and political interests.

The mission of Danish diplomat Just Juel (1709–1711) is one of the episodes not only of Danish diplomacy during the Northern War but also the history of international relations in the early 18th century. The "thick text" of the travel diary, written by this Danish envoy during his mission, allows us to some extent imagine and reconstruct certain peculiarities of international relations in Northeast Europe; to learn more about the known events and little-known facts; to evaluate the role of diplomats in establishing relationships between states and their rulers during the wartime period.

Key words: Just Juel, Danish diplomatic mission (1709–1711), "diplomatic front", The Great Northern war, travel diary, international relations.

УДК 94 (477) "1918"

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2019.142.9>

А. Слюсаренко, д-р іст. наук, проф.

ORCID: 0000-0001-5947-4233,

Т. Пшеничний, канд. іст. наук, асист.

ORCID: 0000-0003-2484-2694

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ШЛЯХ ДО АВТОКЕФАЛІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У 1918 РОЦІ (КРИЗЬ ПРИЗМУ ДОКУМЕНТІВ ДРУГОЇ СЕСІЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО ЦЕРКОВНОГО СОБОРУ)

Представлено один із фрагментів змагань української церковної й політичної еліти в умовах Української революції 1917–1921 рр. за автокефалію православної церкви в Україні. Автори наголошують, що революційні події створили сприятливі умови для її здобуття. Однією з них стало скликання першого Всеукраїнського церковного православної Собору, на якому вперше за багато років постало питання відокремлення українського церковного простору від російського. Саме на засіданні його другої сесії необхідність проголошення автокефалії православної церкви постала у ключі не лише внутрішньоцерковному, а й загальнонаціональному.

Ключові слова: автокефалія, Українська православна церква, Всеукраїнський церковний собор, Українська революція, духовенство.

Постановка проблеми. Події, які нині відбуваються на церковній ниві Української держави свідчать про те, наскільки важливою складовою для розбудови національної безпеки країни є національна церква. Хоч і в ст. 35 Конституції України зазначається, що "Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави" [11], та де-факто тандем "церква-держави"/"держави-церква" має столітню історію і практично ніколи не порушувався. Однак, небезпечним у цьому союзі є інтегрованість у функціонування держави тих церков і релігійних організацій, які є носіями сепаратизму. Свідченням цього є

агресивна політика окремих структур Російської православної церкви стосовно України. Анексувавши у 1686 р. Київську митрополію та встановивши протекторат над українським церковним простором, московська патріархія робила все для того, аби українську церковну традицію звести нанівець. Керуючись ідеологією "руського міра", яка не є продуктом ХХ ст., політична й церковна еліта Російської імперії намагалася маніпулювати свідомістю людей і його історичною пам'яттю. Ця концепція протягом століть лише радикалізувалася, набираючи агресивних форм і нині активно

використовується Російською Федерацією в гібридній війні на Сході України.

Історія України XX ст. засвідчує неодноразові спроби українців вирватися з церковної тюрми РПЦ. Яскравим прикладом цьому є Всеукраїнський православний церковний Собор 1918 р., який в умовах національних змагань українського народу за власну державу виніс на порядок денний революційних подій питання виходу українського православ'я з-під протекторату російського.

Аналіз джерел і літератури. Проблема вивчення автокефального руху в українському православ'ї не є новою. Над нею працювали історики, релігієзнавці, філософи тощо. Оскільки в Радянському Союзі на українознавчі студії було накладено жорстке табу, то дослідження вітчизняної історії, у тому числі церковної, відбувалося у середовищі української діаспори. Окремі її представники зуміли надати актуальності вивченню подій, пов'язаних із першим Всеукраїнським церковним Собором і його наслідкам. Так, необхідно відзначити праці І. Власовського [4; 5], Д. Дорошенка [9], В. Липківського [12], Н. Полонської-Василенко [13], В. Потієнка [14] та ін. Аналізуючи хід проведення Собору, думки, які лунали під час роботи його сесій, Н. Полонська-Василенко, зокрема, зазначала: "Українська громадськість по всій Україні розпочала підготовку організації Української Церкви" [13, с. 95]. Проте з відродженням української національної гуманітаристики після 1991 р., церковний сегмент в українській революції 1917–1921 рр. набув нової актуальності. Це пришвидшили й церковно-релігійні процеси у відродженій Українській державі, які задекларували початок націоналізації українського церковного життя. Новітні наукові розвідки Ю. Гамрецького [8, с. 47–49], А. Стародуба [16, с. 325–343; 17, с. 177–180], І. Біланича [3], Л. Бабенко [1], С. Башинського [2] та інших учених, збагатили студії з вивчення автокефального руху на українських землях у першій чверті XX ст. Більше того, сьогодні, із його масштабами інформаційного потоку, "провокує" сучасно-го історика до нових відкриттів і роз'яснень складних або суперечливих подій минулого, студіювання маловивчених подій і явищ з історії українського православ'я.

Постановка завдання. Актуальності вивченню подій столітньої давнини надають ті процеси, які відбуваються нині в українському православ'ї. Зокрема, особливої уваги заслуговують події зими 2018–2019 рр., а саме – утворення єдиної Православної церкви України та вручення Вселенським патріархом Варфоломієм її очільнику митрополиту Київському і всієї України Епіфанію Томосу, що завершило процес надання Православній церкві України автокефалії. Однак без вивчення історії змагань за незалежність українського православ'я складно збагнути та оцінити шлях, який пройшло українське суспільство до 6 січня 2019 р. У цій науковій розвідці також вважаємо за необхідне віддати шану тим особам, які в буремних подіях 1918 р. відважилися розпочати, здавалося б немислиме – відірватися від російського церковного простору.

Основний матеріал дослідження. Стихійність і непередбачуваність – це лише окремі епітети, які можна використати при аналізі подій, пов'язаних із трансформацією суспільно-політичного життя в добу Української революції 1917–1921 рр. Їх сміливо можна застосувати й до характеристики українського церковного життя в січні-листопаді 1918 р. Адже в січні місяці розпочав роботу перший Всеукраїнський православний церковний Собор, на якому вперше у XX ст. пролунала ідея від-

межування вітчизняного церковного простору від російського. Однак, шлях втілення ідей про утворення Української православної церкви був набагато складнішим, аніж їхнє продукування. Зокрема, про це свідчить стаття в щоденній політичній газеті південно-західного краю "Києвлянин" від 3 січня 1918 р., присвячена початку Собору. Відразу в першому абзаці публікації жорстко критикувалися ідеї українських автокефалістів: "Знову повернулися часи, коли людей не запитують як і куди їх повернути. Що докоряли іншим, те поклали в основу своїх дій. ... З боєм у серці доводиться говорити: готуйся нещасний народі до нового нещастя, нової біди, особливого руського лихоліття" [7, с. 1]. Таку інформацію навмисно поширювали у суспільстві, за її допомогою намагалися маніпулювати свідомістю народу, який опинився на роздоріжжі вибору життєвонеобхідних орієнтирів. Поширення такої інформації було нічим іншим, як елементом гібридної війни Російської православної церкви з метою збереження контролю над українським церковним простором. Уже 11 січня, того ж таки 1918 р., у "Віснику політики, літератури й життя" з'явилася стаття-відповідь на звинувачення у бік автокефалістів у нібито розпалюванні нами міжконфесійної ворожнечі на українських землях: "... Україна не дбає про думки Москвичів і на церковнім полі йде подібним шляхом, як Українська Центральна Рада пішла на політичнім полі" [15, с. 42]. Також у публікації вказувалося, хто саме стоїть за розпалюванням церковного конфлікту в Україні, а саме "... чорносотенці й ренегати розпочали сильну противну агітацію" [15, с. 43]. Потужна інформаційна атака на український автокефальний рух із боку РПЦ мала значно глобальніший характер. Окрім дописів у друкованих виданнях, відбувалися масові "паломництва" агітаційних груп від Московського патріарха Тихона (Беллавина) по містах Лівобережної і Правобережної України, а також до Києва. Один із таких візитів, і до речі, масових, відбулося ще на початку грудні 1917 р. Прибувши до Києва, делегація Всеросійського собору для ознайомлення зі становищем церковного питання на Україні всіляко підтримувала противників автокефалії, наголошувала на неприпустимості поділу "братів православних", маніпулювала історичними подіями тощо [15, с. 31–32].

Проголошення Центральною Радою IV Універсалу (22 січні 1918), на превеликий жаль, не вносило зрозумілості в українське церковне питання. На його основі не було вироблено й моделі створення Української церкви в Українській державі. Безумовно, тут і стихійність суспільно-політичних подій не давала змоги сфокусуватися українській політичній еліті на вирішенні складних церковних проблем. Однак, саме це створювало всі підстави єпископу Російської православної церкви Тихону після першої сесії Всеукраїнського православного церковного Собору писати: "Державна влада в Україні не лише не допускає Церкву до участі в державному будівництві, але досить впевнено розширює свою владу над Церквою до крайніх меж узурпації" [10, арк. 4]. Загалом, на першій сесії Собору, яка тривала з 7 по 19 січня, ідея автокефалії Української православної церкви не знайшла конструктивного представлення. Проте це не означало, що її не обговорювали чи з ідеєю автокефалістів не рахувалися. Більше того, представники патріаршої Курії РПЦ на соборових засіданнях мали змогу побачити, на якому рівні та в яких масштабах в українському церковному просторі розгортався рух за автокефалію православної церкви. І лише бойові дії на вулицях

Києва, які розпочалися також у січні 1918 р., обірвали хід Собору, а відтак перенесли вирішення питання незалежності Української церкви на прийдешнє.

Нових рис рух вітчизняних автокефалістів набув після приходу до влади П. Скоропадського наприкінці квітня 1918 р. Ситуація навколо церковного життя в Києві зокрема, та Україні загалом, у добу Гетьманату почала набувати іншого забарвлення. І це, як зазначає сучасний український історик В. Ульяновський, було пов'язано з особою самого Гетьмана, який "... був людиною віруючою, і це безперечно, прямо віддзеркалилося в його принциповій позиції щодо ролі релігії та Церкви в Українській Державі" [18, с. 3]. Іншим фактором, який активізував зміни у вітчизняному православ'ї, стала агресивна політика РПЦ щодо України, спрямована, у тому числі, і на обмеження автокефального руху. Проте, аналізуючи зміни в суспільній свідомості того часу, що були викликані революційними подіями 1917 р. митрополит УАПЦ (1921–1927) В. Липківський стверджував: "... в державному житті на Україні тим часом клекотіло, суто національний бік висувався щораз більше. А це не могло не відбитися і на Церкві" [6, с. 8]. Про це свідчили, у тому числі, і єпархіальні з'їзди, на яких усе частіше піднімалися питання українізації богослужбового життя в українських церквах Наддніпрянщини, Лівобережжя, Півдня, відмежування української церкви від російської, дискусії між проукраїнським та проросійським духовенством, яке стало чітко виділятися на вітчизняному церковному тлі [6, с. 8]. Один із великих прихильників автокефалії Української православної церкви у 1918 р. протоієрей Олександр Маричів був переконаний, що квітневі події створили сприятливі умови для реалізації реформування церковного життя в державі П. Скоропадського. В одній зі своїх записок він наголошував: "Україна, скинувши з себе віковічні пута Московського централізму, почала утворювати своє вільне, незалежне життя. Народ український почав збиратись на з'їздах, на яких вільно заявив о своїх бажаннях, і засобах для поліпшення свого життя. В цей час українське православне громадянство та духовенство, бачучи страшну руїну Церкви Православної через довговічний Московський централізм, почало збиратись на Єпархіальні з'їзди і на них виявилась воля православного народу та духовенства, що необхідно спасати церкву через її відродження на принципах незалежності, соборноправності та національності" [19, арк. 120].

11 квітня 1918 р. Український православно-церковний виконавчий комітет надіслав до Департаменту Ісповідань офіційного листа з проханням підтримати рух за автокефалію Української православної церкви. Комітет наголошував, що "... православна церква, як національно-українська, зовсім не існує, позаяк владу церковну цілком скупчено в руках Вищої Московської Ієрархії, що робить тенденційні заходи до проведення негайних виборів Митрополита на Київщині та ліквідації Всеукраїнського православного церковного Собору, якому власне і належало б право вибору протоієрарха Української церкви" [20, арк. 1]. У листі також висувалися два прохання до Департаменту Ісповідань: по-перше "... порозумітися в цій справі з стародавнім головою Української церкви Патріархом Царгородським, позаяк Українська церква повинна мати ієрархічне спадкоємство од церкви Апостольської через благословення од Патріарха Царгородського на утворення автокефальної Української Церкви"; по-друге, забезпечити вірних укра-

їнської церкви приміщеннями або ж храмами для "відправи Божественної Літургії" [20, арк. 1].

Однак, детальне вивчення документальної бази Собору дозволяє констатувати, що реальне втілення ідеї автокефалії в життя було вкрай складним. Хоч сам П. Скоропадський, як зазначає згадуваний уже В. Ульяновський, "від самого початку заманіфестував ідею незалежної Церкви в незалежній Державі, хоча й не надавав вирішенню цього питання першочергового значення" [18, с. 10]. Необхідно відзначити, що вже з травня-червня 1918 р. противники української автокефалії намагалися вести з Гетьманом власний діалог, проявляли надмірне підлабузництво до нього з метою дискредитації ідеї незалежної церкви в Українській Державі. Так, 20 червня на відкритті другої сесії Всеукраїнського православного Собору єпископ Балтський Пімен (Пегов), який був і його головою, наголошував: "Ясновельможний Пан Гетьман, згодившись стати керівником Держави Української, – перш за все зазначив, що віра православна християнська – буде на Україні державною вірою і в першій честі. От він із помічником своїм, добрим теперішнім Міністром Ісповідань, став великим допомогцем Всеукраїнського Собору і поклав забезпечувати охорону діяльності Собору – корисної за для церкви та церковного життя" [19, арк. 58–58 зв.]. І справді, там де необхідно було приймати чіткі та виважені рішення, на офіційному рівні декларувати підтримку церковної автокефалії, П. Скоропадський цього не поспішав робити. Беручи участь на восьмому засіданні другої сесії Собору та виступаючи перед його учасниками, він жодного слова не сказав про необхідність створення незалежної української церкви. Його слова зводилися лише до такого: "Кажучи, що я не хочу сказати те, що і я та уряд втручаємось в діла. Ні, а тільки стоючи на чолі Української Держави, я хочу, щоб культ православної релігії, який є велика основа державності, досяг апогея, якого не змогли б зломити ніякі ворожі заходи, котрі може захотять надвинутись на нас зі сторони" [19, арк. 108–110].

Незважаючи на зазначене вище, перебіг другої сесії Собору став для автокефалістів викликом не прогнозованої ваги. Про це свідчить лист Голови української делегації на мирній конференції у Парижі Г. Шелухіна, який займався перемовинами з РРФСР, до Всеукраїнського православного церковного Собору. У ньому він наголошував, що питання автокефалії Української православної церкви у червні 1918 р. виходило навіть за рамки Української держави й порушувалося на міжнародних дипломатичних дебатах: "Волею Божою Україна визволилась од московського ярма у всіх його формах і стала самостійною Державою. Цілком зрозуміло, що ніяка російська влада не може мати яких би там не було прав бути владою на Україні, бо це цілком суперечило б всяким вимогам Державного і міжнародного права. Російський синод, коли б він був і коли він, у якій би там не було формі, є в Росії, не міг би і не може мати над Українською церквою і над українським духовенством ніякої влади, бо то інституція Російської влади з російським духовенством і російськими урядовцями. Так саме не може мати влади і та особа, що стала на місце Синоду. Узагалі вибори влади для України можуть робити лише українські піддані. Виходячи з того, що Українська держава визнає Православну церкву на Україні державною, і що зараз іде повний розділ всього між Україною й Росією, мирового делегація, у

яку мене призначено головою, ведуть переговори з Росією про розділ всього майна, значить і церковного, розглядатиме обрахунки і про церковне майно. Через те я прошу Всеукраїнський Церковний Собор поставити на свій розгляд і це питання в напрямку обрання членів для наших комісій і надання їм одновільної інструкції в справі церковній" [19, арк. 68–70 зв.]. Окрім цього, Голова Української Мирової Делегації наголошував, що її члени не відступлять у переговорах з урядом Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки і будуть вживати усіх заходів у проголошенні незалежності української церкви "...особливо в цей не певний час, коли Українська держава будується і коли Великороси і їх єдинодушники, як се видно хоч би з оповісток в Московських часописах, ведуть остільки завзяту боротьбу проти України, що наприклад, в одній Москві призначено було на перше, 2 і 3 липня в 12 місцях в один час лекції на тему: "На поміч повстанню на Україні" [21, арк. 14]. У зв'язку з цим Г. Шелухін також робив запит до Всеукраїнського церковного Собору на предмет отримання інформації про атмосферу на ньому та його перебіг. Зокрема, в одному з абзаців його листа-запиту до соборян знаходимо такі слова: "... ми повинні знати, яке становище до московської держави і Московського патріарха зайняв Церковний Собор, і просимо прислати копії своїх постанов з сього приводу, щоб ми мали змогу використати їх на предмет заперечень представникам Російського Уряду в цілях оборони інтересів Української Держави і її Державної Церкви. Одповідь просимо подати в найближчому часі, бо проект мирового договору вже складається і ся справа повинна увійти в один із його пунктів" [21, арк. 15 зв.]. Згадані вище документи є одними з небагатьох, які дозволяють побачити у якій тематичній площині працювали й гетьманські дипломати в Парижі у 1918 р., коли вели діалог із РРФСР, щодо вирішення українського питання.

Загалом, детальний аналіз документів других сесійних засідань дає підстави вважати, що українськими автокефалістами виносилися на обговорення соборових комісій питання доволі радикального змісту. До найбільш дискусійних належало й те, яке стосувалося виборів і затвердження київського митрополита. Саме над розумінням повноти його титулу велися жорсткі дискусії між автокефалістами й автономістами. Як зазначав один із членів Собору о. Н. Яновський, половина Собору (москвофілів) бажають аби Київського митрополита призначав Московський патріарх, а друга половина (автокефалісти) виступала проти такого порядку. Натомість сам отець Яновський задекларував під час вечірнього засідання одинадцятої сесії чи не найскандальнішу модель відносин Київської митрополії з Московською патріархією в контексті тлумачення титулу Київського митрополита: "Я пропоную, щоб Московського патріарха мав право інтронізувати, вручать йому жезла і говорити йому промову тільки Митрополит всієї України і Києва. Ніхто з єпископів так не оповитий тіннями славного минулого, ніхто за собою не має такого багажу містики, як митрополит Київський і всієї України. І як містики нам будуть говорити, що їх патріарх затверджує нам митрополита, то ми відповідаємо їм: "А хто інтронізував вам патріарха? Хто вручив йому жезла?" Це буде задовольняти наше національне самолюб'є, і я прохаю Вас, отці і братіє, мою пропозицію

єдиногласно прийняти" [19, арк. 156–158]. Така модель, звичайно, була неприйнятною для більшості членів засідання й лише загострила дискусію навколо відокремлення українського церковного простору від російського. На дванадцятому пленарному засіданні другої сесії Собору (9 липня 1918) суперечки навколо цього питання особливо розгорілися, і не останню роль у цьому відіграв ректор Таврійської духовної семінарії архимандрит Веніамін. Саме він, на ранішньому його засіданні, розкритикував звернення Міністра Ісповідань В. Зінківського про вимогу повернення автокефалії православній церкві України. Йому, власне, належать такі слова: "Формула Міністра Ісповідань неприйнятна. Навіть у тих випадках, коли надавалася повна автокефалія, і тоді сам закон про автокефалію затверджувався тією Церквою, від якої відділяється нова незалежна Церква, що церковними законами визнаються через обнародування і набуває державної сили, якщо не порушує державного закону. Якщо держава видає закон, що стосується Церкви, то видає його через погодження з останньою" [19 с, арк. 169–170].

У вирі гострих дискусій вирішувалася, таким чином, і доля майбутнього тимчасового Вищого церковного управління православної церкви в Україні, прийняття якого лобіювали автономісти. Зрештою, незважаючи на опір автокефалістів, який у документах Собору згадується під назвою "заява "32-х"", за рішення про заснування цієї інституції проголосувала більшість учасників сесійного зібрання. У свою чергу прихильники автокефалії ще перед голосуванням чітко заявили: "Українська фракція членів Православного Українського Собору має за честь довести до відома Священного Собору про те, що вона не приймає участі в голосуванні законопроекту о вищим управлінні Українською Церквою в цілому, який зовсім не відповідає національно-демократичному і соборноправному устрою Церкви" [19, арк. 170]. 20 липня згадувана вже проукраїнська фракція членів-автокефалістів Собору оприлюднила "Відозву до народу України", через яку намагалася пояснити стан змагань за автокефалію церкви. Першочергово, вони констатували, що скликана друга соборова сесія відрізнялася концептуально від першої, оскільки вона зовсім в іншому ракурсі (виключно в автономістському – *авт.*) представила для учасників вирішення українського церковного питання: "І знову Собор зібрався 7 червня та вже з другим не українським, не народним настроєм. Багато членів Собору не з'явилися, а натомість усі панки і полупанки поспішили прибути. І сумно сказати, що робилось на Соборі. ... Ні святість міста, ні сам Собор, не здержали ворожнечі і попередньої злоби наших перевертнів. Без сорому, без совісті порушують самі прості правила Законів Божеских і народніх... . Випадкова численна більшість глумилась над українцями, давила їх силоміць, не давала права голосно заявити своїх представників, затуляла їм рота... . Вони довели до того, що Собор нічого не зробив за три тижні. Було багато балачок, а користі мало. Закриваючись Собором ці людиці безсоромно займалися політикою на шкоду й загибель нашої України, нашого Українського народу" [19, арк. 68, 219–220]. Таким чином, відсутність консолідованої коаліційної більшості українських автокефалістів призвела до патової ситуації на другій сесії Собору, наслідком якої було проголошення виключно автономії Україн-

ської православної церкви. А поведінку митрополита Київського Антонія в тих подіях чітко можна побачити на прикладі його виступу на обідньому засіданні дванадцятого пленарного засідання: "Я не бажаю ставати на ту чи іншу сторону, але я рішуче протестую проти того, щоб лише одна сторона брала на себе монополію на правду, на істинність та непогіршеність своїх суджень" [19, арк. 172].

Необхідно також зауважити, що адміністрація Патріарха Московського Тихона (Беллавина) відчитувала перебіг другої сесії Всеукраїнського церковного Собору під власним кутом зору. Свідченням цього є її вплив на формування в інформаційному просторі негативного відношення не лише до Української церкви, а й до державотворчих ініціатив українського народу, політичної та інтелектуальної еліти загалом. У Курії Російської православної церкви скликання другої сесії Всеукраїнського Собору представлялося проектом уряду П. Скоропадського, який нібито "Всупереч постанови Ради єпископів українських єпархій на Всеросійському Соборі та без відома Патріарха ... скликає українських єпископів, і вони, під сильним тиском і примусово, без належної, визначеної собором підготовки, скликають другу сесію Всеукраїнського Собору нібито для невідкладної справи – організації вищої церковної влади на Україні" [10, арк. 6 зв.].

Висновки. Загалом, підсумовуючи презентативність та актуалізацію питання автокефалії Української православної церкви під час засідання другої сесії Всеукраїнського церковного собору, насамперед необхідно розуміти широкий спектр проблем, який супроводжував державотворчі процеси в Українській державі гетьмана П. Скоропадського. Саме вони визначали перспективність змагань національної політичної й церковної еліти за побудову незалежної від московського Патріарха національної церковної одиниці. Аналіз чималої архівної колекції документів, пов'язаних із Собором, дозволяє стверджувати, що впродовж квітня – червня 1918 р. необхідність відновлення національної церкви виявилася найгострішою вперше за багато років. На першій сесії Всеукраїнського православного церковного Собору, який проходив у січні 1918 р., ідея української автокефалії об'єднала невелике число людей, які готові були працювати над її втіленням у життя. Політичні трансформації квітня того ж року надали цій ідеї значно чіткішого оформлення, у якому вона постала на другій сесії Собору. Однак втілити її у життя завадив ряд обставин, які варто вважати очікуваними для тогочасного суспільно-політичного тла. По-перше, відсутність цілісного розуміння в українському суспільстві суті автокефальних змагань, ментальний його зв'язок із церковною традицією, яка упродовж століть формувалася під впливом російського православ'я; по-друге, відсутність інформаційної роз'яснювальної кампанії (просвітницької роботи) серед населення з боку українських політичних сил і духовенства не дозволяла чинити інформаційний супротив російській церковній пропаганді, яка активно пропагувала верховенство московського Патріарха над українським церковним простором; по-третє, уряд Гетьманату, якому не вистачило консолідованості навколо державницької ідеї, не зміг чітко представити перед членами другої сесії Собору позицію Держави до незалежності православної церкви в Україні, а відтак забезпечити підтримку автокефалістам тощо. А, отже, у силу цих і багатьох інших факторів, змагання за відокремлення українського церковного простору від російського за-

знало поразки. Протре, варто також розуміти, що це був перший, за багато десятиліть, крок, сміливо зроблений невеликою кількістю православного духовенства в умовах становлення Української держави, до відновлення історичної справедливості.

Список використаних джерел:

1. Бабенко Л. Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.) / Л. Л. Бабенко. – Полтава : АСМІ, 2014. – 553 с.
2. Башинський С. В. Православна Церква в Україні: шлях до автокефалії / С. В. Башинський : автореф. дис. ... канд. церков.-іст. наук. – К. : Київська Православна Богословська Академія, 2015. – 23 с.
3. Біланіч І. Еволюція Української Православної Церкви в 1917–1942 роках: автономія чи автокефалія / І. Біланіч. – Л. : Астролябія, 2004. – 392 с.
4. Власовський І. Канонічні й історичні підстави для автокефалії Української Православної Церкви / І. Власовський. – Аугсбург : УАПЦ, 1948. – 23 с.
5. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. У 4-х т. / І. Власовський. – Нью-Йорк-Бавнд-Брук : [б.в.], 1961. – Т. 4. – Кн. 1. – 416 с.
6. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / І. Власовський. – Нью-Йорк ; Бавд-Брук : Українська православна церква в США, 1961. – 384 с.
7. Всеукраїнський Собор // Києвлянин. – К., 3 января 1918 г. – № 2. – С. 1–4.
8. Гамрецький Ю. М. Православна церква на Україні на зламів епох (1917–1918 рр.) / Ю. М. Гамрецький // УІЖ. – 1989. – № 11. – С. 47–49.
9. Дорошенко Д. І. Православна церква в минулому й сучасному житті українського народу / Д. І. Дорошенко. – Берлін : [б. в.], 1940. – 69 с.
10. Інститут рукописів Центральної державної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. 216. – № 83 (Записка о требованиях украинской церкви к правительству (1918 г.). Архиепископ Тихон). – 8 арк.
11. Конституція України. Режим доступу : <http://bit.ly/37g7Ptd>.
12. Липківський В. Відродження Церкви в Україні 1917–1930 / В. Липківський. – Торонто : Українське видавництво "Добра книжка", 1959. – 335 с.
13. Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини АПЦ / Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен : [б. в.], 1964. – 127 с.
14. Потієнко В. Відновлення ієрархії Української Православної Автокефальної церкви / В. Потієнко. – Новий Ульм : Вид-во Вищого церковного управління УАПЦ, 1971. – 68 с.
15. Про українську церкву (Церковне життя під час Української революції 1917–1921 років) / Упоряд. О. Л. Копиленко, Є. Р. Бершеда та ін. – К. : Парламентське вид-во, 2018. – 544 с.
16. Стародуб А. Боротьба за церковну самостійність в 1917–1921 рр. та участь в ній єпископів-українців / А. Стародуб // Наук. зб. молодих вчених і аспірантів Інституту археографії ім. М. Грушевського НАН України. – 1999. – Вип. 2. – С. 325–343.
17. Стародуб А. Організація управління Православної Церкви в Україні восени 1918р.: автономія канонічна і фактична / А. Стародуб // Студії з архівної справи та документознавства. – 1999. – Т. 5. – С. 177–180.
18. Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського) : навч. посіб. / В. І. Ульяновський. – К. : Либідь, 1997. – 320 с.
19. Центральний державний архів вищих органів державної влади та управління України. – Ф. 1071. – Оп. 1. – Спр. 68. – 250 арк.
20. ЦДАВОВУ. – Ф. 1071. – Оп. 1. – Спр. 103. – 1 арк.
21. ЦДАВОВУ. – Ф. 1071. – Оп. 1. – Спр. 118. – 23 арк.

References:

1. Babenko, L. (2014). *Soviet State Security Bodies in the System of Relations between the State and the Orthodox Church in Ukraine (1918 – mid 1950s)*. Poltava: ASMI. [in Ukrainian]
2. Bashynskiy, S. (2015). *The Orthodox Church in Ukraine: The Road to Autocephaly*. Abstract of unpublished thesis (PhD in History), Kyiv Orthodox Theological Academy. [in Ukrainian]
3. Bilanych, I. (2004). *Evolution of the Ukrainian Orthodox Church in 1917-1942: autonomy or autocephaly*. Lviv: Astrolabia. [in Ukrainian]
4. Vlasovskyi, I. (1948). *Canonical and historical grounds for the Autocephaly of the Ukrainian Orthodox Church*. Augsburg: UAOC. [in Ukrainian]
5. Vlasovskyi, I. (1961). *Essay on the History of the Ukrainian Orthodox Church. Vol. 4. Book 1*. New York: Bound-Brook. [in Ukrainian]
6. Vlasovskyi, I. (1961). *Essay on the History of the Ukrainian Orthodox Church*. New York: Bound-Brook; Ukrainian Orthodox Church in USA. [in Ukrainian]
7. *All-Ukrainian Council*. (1918, January). *Kievlyanin*, 2, 1–4. [in Ukrainian]
8. Hamretskyi, Yu. (1989). The Orthodox Church in Ukraine at the Turn of the Ages (1917–1918). *Ukrainian historical journal*, 11, 47–49. [in Ukrainian]

9. Doroshenko, D. (1940). *Orthodox Church in the past and present life of the Ukrainian people*. Berlin: [s.n.].
10. Manuscripts Institute of the Vernadsky National Library of Ukraine, fund 216, vol. 83 (Note on the requirements of the Ukrainian church to the government (1918). Archbishop Tikhon), 8 sheets.
11. *The Constitution of Ukraine*. <http://bit.ly/37g7Ptd>. [in Ukrainian]
12. Lypkivskiy, V. (1959). *Renaissance of the Church in Ukraine 1917–1930*. Toronto: Ukrainian publishing house Good Book. [in Ukrainian]
13. Polonska-Vasilenko, N. (1964). *Historical Foundations of the Orthodox Church*. Munich: [s.n.]. [in Ukrainian]
14. Potienko, V. (1971). *Restoration of the Hierarchy of Ukrainian Orthodox Autocephalous Church*. New Ulm: Publishing House of the High Church Administration of the UAOC.
15. Kopylenko, O. (Ed.) et al. (2018). *About the Ukrainian Church (Church Life during the Ukrainian Revolution of 1917–1921)*. Kyiv: Parlamentar Publishing. [in Ukrainian]
16. Starodub, A. (1999). Struggle for the Church Independence in 1917 – 1921 and Participation in it of Ukrainian Bishops. *Scientific Collection of Young Scholars and Graduate Students of the Hrushevsky Institute of Areography of the NAS of Ukraine*, 2, 325–343. [in Ukrainian]
17. Starodub, A. (1999). Management Organization of the Orthodox Church in Ukraine in the fall of 1918: Canonical and Actual Autonomy. *Archival and document studies*, 5, 177–180. [in Ukrainian]
18. Ulianovskiy, V. (1997). *Church in the Ukrainian State of 1917–1920 (Age of Paul Skoropadsky's Hetmanate): Education Manual*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian]
19. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, fund 1071, option 1, file 68, 250 sheets.
20. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, fund 1071, option 1, file 103, 1 sheet.
21. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, fund 1071, option 1, file 118, 23 sheets.

Надійшла до редколегії 27.07.19

A. Sliusarenko, Dr. habil. (History), Professor,
T. Pshenychnyi, PhD in History, Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE WAY TO THE AUTOCEPHALY OF THE UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH IN 1918 (THROUGH THE PRIZE OF DOCUMENTS OF THE SECOND SESSION OF THE ALL-UKRAINIAN ORTHODOX COUNCIL)

The events that are taking place today in the church field of the Ukrainian State testify to the importance of the national church in building the national security of the country. The union of the church with the state has been formed for centuries, and to consider the absence of this tandem today would be wrong. However, such an alliance can be dangerous for the state if the church provokes separatism, ignites national conflict, undermines the national security of the state. Evidence of this is the aggressive policy of the leaders of the Russian Orthodox Church towards Ukraine throughout history, which has turned the church into an instrument of political games. Thus, by annexing the Metropolitan of Kiev in 1686 and establishing a protectorate over the Ukrainian church space, the leaders of the Russian Orthodox Church did everything to destroy the Ukrainian church tradition.

History of Ukraine of the twentieth century testifies to the repeated attempts of Ukrainians to get out of the grip of the Russian Orthodox Church and build their own independent Ukrainian Orthodox Church. A striking example of this is the All-Ukrainian Orthodox Church Council of 1918, which, in the context of national competitions of the Ukrainian people for their own state, brought to the agenda of the revolutionary events the question of independence of the Ukrainian Church.

At the second session of the Council, the idea of autocephaly of the Ukrainian Orthodox Church for the first time in many years consolidated a small part of the Ukrainian church and political elite around it. This article is devoted to analyzing the documents of this council session. The author tries to present the main stages of the competition for the autocephaly of the Ukrainian Orthodox Church and the difficulties that have arisen.

Key words: autocephaly, Ukrainian Orthodox Church, All-Ukrainian Orthodox Church Council, the Ukrainian revolution, clergy.